

ON ALTINCI YÜZYILA AİT OTOBİYOGRAFİK BİR ESER: ARZ-I HÂL Ü SERGÜZEŞT-İ GİLANÎ

Gülşah TAŞKIN**

ÖZET

Gilan (Geylan) hükümdarı Ebu'l-Muzaffer Bahadır Han'ın şairi olan ve onunla birçok sefere katılan Mahfi-i Gilanî, Muzaffer Han'ın ölümü üzerine İstanbul'a gelmiş ve Kanunî Sultan Süleyman'ın hizmetine girmiştir. Şairin; devlet büyükleri tarafından uğradığı haksızlıkları anlattığı *Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî* adlı otobiyografik bir eseri ve *Tercüme-i Bih-i Çini* adlı bir tıp risalesi tercümesi bulunmaktadır.

Kendisi de usta bir şair olan Kanunî'nin ve çevresindeki birçok devlet adamının, şairlere destek oldukları ve büyük saygı gösterdikleri bilinmektedir. Sadece İmparatorluk sınırlarında yetişenlerin değil, dışarıdan gelen şairlerin de devlet adamları tarafından çoğu zaman aynı şekilde kabul gördüğü; özellikle de İran'dan gelen şairlere ayrı bir saygıyla yaklaşıldığı düşünüldüğünde, böyle bir ortamda her ne sebeple olursa olsun beklediği ilgiyi göremeyen bir şair neler yaşar, nasıl bir ruh hâli içindedir ve bu durumu eserlerine nasıl yansıtır gibi birçok soru akla gelecektir. Kanunî döneminde, alıştığı ve beklediği ilgiyi göremeyen İranlı bir şair olan Mahfi-i Gilanî ve hayatının belli bir döneminde İstanbul'da yaşadıklarını kendi bakış açısından anlattığı *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî* adlı eseri bu anlamda ilgi çekicidir.

Bu düşünceden hareketle bu makalede öncelikle Mahfi-i Gilanî'nin kaleme aldığı, Klasik Osmanlı edebiyatı ve Osmanlı tarihi açısından önemli ipuçları barındırdığı düşünülen *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî* adlı otobiyografik eser tanıtılacaktır. Ardından bahsedilen eserden yola çıkılarak "Arz-ı hâl", "Hasbihâl", "Sergüzeştname" gibi adlarla anılan ve otobiyografik malzeme barındıran benzeri eserlerin sınıflandırılmasıyla ilgili bazı soru ve öneriler tartışmaya açılarak *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*'nin bu tür eserler arasındaki yeri sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mahfi-i Gilanî, Otobiyografi, Kanunî Sultan Süleyman, 16. Yüzyıl, Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*

* Bu makale 10-12 Mayıs 2012 tarihlerinde Ordu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından düzenlenen *Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu Anısına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*'nda sunulan "On Altıncı Yüzyıla Ait Bir Otobiyografi Örneği: *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*" başlıklı bildirim geliştirilmiş hâlidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. Okt. Koç Üniversitesi, Türkçe İletişim Programı, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, El-mek: gulsahtaskin@yahoo.com, gtaskin@ku.edu.tr

A SIXTEENTH CENTURY AUTOBIOGRAPHICAL WORK: ARZ-I HÂL Ü SERGÜZEŞT-I GILANÎ

ABSTRACT

Not much is known about the life and works of the sixteenth century Persian poet Mahfi-i Gilanî. The existing pieces of information suggest that he entered the service of Sulaiman the Magnificent in Istanbul following the death of his previous patron, Ebu'l-Muzaffer Bahadır Khan. Ebu'l-Muzaffer Bahadır Khan was the ruler of Gilan for whom Mahfi had served as a poet and joined military campaigns. Mahfi is the author of *Arz-ı Hal ü Sergüzeşt-i Gilanî*, an autobiographical piece on the unfair conditions he witnessed under the rule of some administrators. He is also the translator of a medicine booklet titled *Tercüme-i Bih-i Çinî*.

It is a well known fact that Suleiman and his administrators have been great patrons of poetry who endorsed poets both from inside and outside the Empire. This was especially the case for the Persian poets who were well-respected by the administrators and received a special treatment from the Sultan. However, despite Suleiman's benevolent patronage to other poets, Mahfi has not found what he expected from his reign. In *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*, Mahfi accounts his experience of not being supported by his patrons in the way he anticipated. It might be fruitful to look at Mahfi's work to ask questions about his unique experience as a neglected Persian poet and explore how he represented this experience through his work.

Against the backdrop of these questions, I will first present the autobiographical work of *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî* and locate it within the history and literature of the Ottoman Empire. I will then move on to some critical questions and suggestions about the classification of works like "Arz-ı hâl", "Hasbihâl", "Sergüzeştname" and locate Mahfi's *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî* within the framework of this body of literature.

Key Words: *Mahfi-i Gilanî, Autobiography, Süleiman the Magnificent, 16th Century, Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*

Giriş¹

On altıncı yüzyıl, özellikle de Kanunî Sultan Süleyman devri (1520-1566) hemen her alanda olduğu gibi edebî faaliyetler açısından da Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak dönemi kabul edilir. Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan, hacimli bir divan sahibi olan Kanunî Sultan Süleyman'ın birçok şairi çevresinde topladığı ve himaye ettiği bilinmektedir. Bu dönemde sadece Kanunî'nin değil, başta Pargalı İbrahim Paşa (ö. 1536) olmak üzere dönemin birçok üst düzey devlet adamının çevresi de kültürel faaliyetlerin desteklediği birer merkez haline gelmiştir.

¹ Bu makaleyi hazırlarken değerli fikir ve görüşlerini benimle paylaşan ve bana yol gösteren sevgili hocam Prof. Dr. Zehra Toska'ya teşekkür borçluyum.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Özellikle sanatçıların saygı gördüğü ve teşvik edildiği böyle bir ortamda hak ettiği ya da beklediği ilgiyi göremeyen bir şair neler yaşar, nasıl bir ruh hâli içindedir, bu durumu eserlerine nasıl yansıtır ve onun anlattıkları, dönemi hakkında ne gibi ipuçları barındırır? Bu soruların cevabını verebilmek için ilgi görmeyen şairlerin kaleme aldıkları eserlerin ortaya çıkarılması ve hem edebî hem de tarihsel açıdan incelemeye tâbi tutulması gereklidir. İran'dan gelerek Kanunî Sultan Süleyman'a sığınan; fakat ülkesinde alıştığı ve beklediği ilgiyi İstanbul'da göremeyen Mahfi-i Gilanî'nin kaleminden çıkan *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî* yukarıdaki sorular ışığında değerlendirilmesi gereken eserlerden biridir.

Bu düşünceden hareketle bu makalede öncelikle Mahfi-i Gilanî'nin kaleme aldığı, Klasik Osmanlı edebiyatı ve Osmanlı tarihi açısından önemli ipuçları barındırdığı düşünülen *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî* adlı otobiyografik eser tanıtılacaktır. Ardından bahsedilen eserden yola çıkılarak "Arz-ı hâl", "Hasbihâl", "Sergüzeştname" gibi adlarla anılan ve otobiyografik malzeme barındıran benzeri eserlerin sınıflandırılmasıyla ilgili bazı soru ve öneriler tartışmaya açılarak *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*'nin bu tür eserler arasındaki yeri sorgulanacaktır. Eseri tanıtmaya başlamadan önce "Mahfi-i Gilanî kimdir?" sorusunun cevabını aramak gereklidir.

Mahfi-i Gilanî, Kanunî'nin Irakeyn Seferi sonrasında, Safevilerin zulmünden kaçarak Osmanlı'ya sığınan ve Farsçanın yanı sıra Türkçe eserler de kaleme almış İranlı bir şairdir. Mahfi hakkında bilgi veren biyografik kaynak sayısı sınırlıdır. Bağdatlı Ahdî'nin, başka tezkirelerde adı geçmeyen şairlere de yer verdiği² 971/1563 tarihli *Gülşen-i Şu'arâ*'sı dışında on altıncı yüzyılda ve sonrasında yazılmış tezkirelerin hiçbirinde Mahfi-i Gilanî'ye dair bir kayda rastlanmaz³.

Gülşen-i Şu'arâ'da, Mahfi'nin Gilan sultanı Muzaffer Han'ın şairi olduğu, "diyâr-ı Rûm"a gelip devlet hizmetine girdiği kaydedilir ve devlet adamlarıyla arası bozulan şairin "dîvân-ı sultân"den sürüldüğü, bunun üzerine sinirlenen Mahfi'nin devatla vurarak kapıcılardan birinin başını yardığı belirtilir⁴. Şairin, kendi isteğiyle Kanunî adına bir "Şâh-nâme" kaleme almakla uğraşarak vaktini boşa harcadığı ve gene Kanunî'ye bir "Arz-ı hâl" sunduğu haber verilerek şiirlerinden bazı örnekler kaydedilir.⁵ Eserde Mahfi'nin doğum ve ölüm tarihleri, ailesi, eğitimi, asıl adı gibi bilgilere yer verilmemiştir.

Gülşen-i Şu'arâ dışında *Keşfü'z-Zünûn*, *Kâmûsu'l-A'lâm* gibi on altıncı yüzyıldan sonra kaleme alınmış bazı eserlerde ve son dönemlere ait çeşitli kataloglarda Mahfi'den bahsedilse de *Keşfü'z-Zünûn* dışındaki kaynaklarda şair hakkında verilen bilgiler ya genelde *Gülşen-i Şu'arâ*'nın tekrarı niteliğinde ya da Mahfi-i Gilanî'ye ait olduklarına şüpheyle yaklaşılması gereken bilgilerdir.⁶

Mahfi'nin ölüm tarihiyle ilgili kesin bir sonuca ulaşmak şimdilik mümkün değilse de kayıtlarda yer alan en geç tarihli eseri olduğu tahmin edilen *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*'nin yaklaşık olarak 965/1557-1558'de kaleme alındığı göz önünde bulundurulduğunda, şairin en erken bu tarihten sonra vefat etmiş olabileceği söylenebilir.

Eserlerinde anlattıklarından anlaşıldığı kadarıyla Mahfi, İstanbul'da beklediği ilgiyi görememiştir. Bağdatlı Ahdî'nin "Şâh-nâme nazm itmege evkâtın zâyî' itmeden hâlî degüldür"⁷ ve

² Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı: İnceleme-Metin*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. VIII.

³ Mahfi-i Gilanî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili kapsamlı bilgi edinmek için bk. Gülşah Taşkın, "Kanunî Döneminde 'Mahfi' Bir Şair: Mahfi-i Gilanî ve *Bih-i Çini* Tercümesi", *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (Sabahattin Küçük Armağanı), C. 7/3 Yaz 2012: s.2423-2443.

⁴ Süleyman Solmaz, *age.*, s. 540.

⁵ *Age.*, s. 540-541.

⁶ Adı geçen kaynaklarda Mahfi-i Gilanî hakkında yer verilen bilgiler ve bu kaynaklarda verilen bilgilerle ilgili bazı tartışmalar için bkz. Gülşah Taşkın, *agm.*, s. 2423-2443.

⁷ Süleyman Solmaz, *age.*, s. 540.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

“latîfesi şî‘rinden iyü vâki‘ olmuşdur”⁸ sözleriyle şairliğini pek beğenmediğini ima ettiği; Kâtip Çelebi’nin, *Bih-i Çini* tercümesi için “sözi uzatdı”⁹ diyerek eleştirdiği Mahfi’ye anlaşılan, tezkire yazarları da pek rağbet göstermemiştir. Elde bulunan eserlerinde verdiği bilgi ve ipuçlarından hareketle Mahfi’nin, anadili Farsçanın yanı sıra Hintçe ve Türkçeyi çeviri yapabilecek kadar iyi bilen, edebiyatın yanı sıra tıp ilmiyle de alakadar olan, büyük olasılıkla iyi eğitim görmüş ve en azından memleketi Gilan’da saygı duyulan bir şair olduğu söylenebilir.

Eserleri

Mahfi’nin kütüphane kayıtlarında yer alan *Tercüme-i Bih-i Çini* ve *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî* adlı iki Türkçe eseri bulunmaktadır. Şairin, *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*’de bahsettiği ve *Gülşen-i Şu‘arâ*’da sözü edilen başka eserleri bulunmaktaysa da bunlar henüz ortaya çıkmamış, kayıtlara geçmemiştir. Bunların dışında çeşitli kataloglarda Mahfi’ye ait olduğu belirtilen; fakat nüshalara ulaşılamadığı için gerçekten ona ait olup olmadıkları tespit edilemeyen bazı risaleler de vardır.¹⁰ Mahfi-i Gilanî’nin hayatıyla ilgili biyografik kaynaklarda verilen bilgiler ve eserleriyle ilgili yorumlar sınırlı olsa da şairin yaşam öyküsüyle ilgili birçok kaynakta yer almayan kimi ayrıntılara *Tercüme-i Bih-i Çini*’nin girişinde ve özellikle de *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*’de anlatılmaları aracılığıyla ulaşılabilmektedir.

Tercüme-i Bih-i Çini

Eserin, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 1685/4, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 297 ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY1032 numaralarda kayıtlı üç nüshası tespit edilebilmiştir. *Tercüme-i Bih-i Çini*, *Çub-ı Çini* adıyla da bilinen ve aslı Hintçe olan bir tıp risalesinin Türkçe tercümesidir. Recep 963/Mayıs-Haziran 1556’da tamamlanan ve Kanunî Sultan Süleyman’a sunulmak üzere kaleme alınan *Bih-i Çini*’nin aslı, Alaaddin adıyla şöhret bulmuş Nurullah adında birisine aittir. Ünlü Mesnevi şârihi Gelibolulu Musluhiddin Sürurî tarafından da Türkçeye tercüme edildiği bilinen¹¹ bu eserde Sürurî’nin tercümesinin iyi olmadığını, kendisinin çok daha iyi bir çeviri yaptığını söyleyen Mahfi, bih-i çininin özelliklerini, hangi hastalıklara iyi geldiğini ve terkinin nasıl uygulanacağını ayrıntılı olarak aktarır. *Bih-i Çini* tercümesi bir tıp risalesi olmasının yanı sıra edebî yönüyle de ilgi çekici bir eserdir.¹²

Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî

Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî, Kanunî Sultan Süleyman’a sunulmak üzere en erken 965/1557-1558 tarihinden sonra kaleme alınmış, uzunca bir şikâyet mektubudur. Aynı zamanda bu eser, Mahfi’nin İstanbul’daki yaklaşık 7-8 yıllık bir dönemine ve Osmanlı’ya sığınmadan önceki hayatına kısmen ışık tutan, kaynaklarda Mahfi hakkında yer almayan bilgileri barındıran birinci tekil bir anlatıdır.¹³

Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî’nin şu ana kadar tespit edilebilen tek nüshası Millet Kütüphanesi Ali Emirî Tarih 1023 numarada kayıtlıdır. Güzel bir ta’lik yazıyla istinsah edilen ve satır sayısı 11 olan 44 varaklık nüsha özenle süslenmiştir. Bir başlığı bulunmayan eserin ön kapağının iç kısmında, farklı bir yazı çeşidiyle daha sonradan müstensih dışında biri, büyük

⁸ Age., s. 541.

⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn an Esâmi’l-kütüb ve’l-Fünûn*, Mehmet Şerefeddin Yaltkaya ve Kilisli Rif’at Bilge (haz.), c.2., MEB Matbaası, Ankara 1941, s. 858.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Gülşah Taşkın, *agm.*, s.2423-2443.

¹¹ Kâtip Çelebi, *age.*, s. 858 ve İsmail Güleç, “Gelibolulu Musluhiddin Sürurî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü’l-Maârif İsimli Eseri”, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies* XXI (2001), s. 222.

¹² *Tercüme-i Bih-i Çini*’nin transkripsiyonlu metni ve incelemesi için bk. Gülşah Taşkın, *agm.*, s. 2423-2443.

¹³ *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*’nin transkripsiyonlu metnini ayrıntılı bir inceleme kısmıyla beraber yayına hazırlamaktayım.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

ihimalle bir okuyucu tarafından eklendiği anlaşılan “Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilânî” başlığı yer alır. Aynı sayfada gene aynı yazı çeşidiyle eklenen ve şairle ilgili kısa bir ön bilgi veren “Gılân pâdişâhı Muzaffer Hân’un şâ’iri Mahfî nâm bir kimesnenün kendi hakkında yazdığı terceme-i ahvâl” kaydı da bulunmaktadır. Eserin özenle süslenmiş ve istinsah edilmiş olması bu nüshanın Kanunî Sultan Süleyman’a sunulmak üzere hazırlanmış olabileceği izlenimini uyandırır. Eserini sunduktan sonra Mahfî’nin Kanunî’den “bin dürlü belâlarla beş on akçe” ulufe aldığı Ahdî tarafından bildirilmektedir¹⁴.

Eser 1b yüzünde “Arz-ı hâl-i abd-i hakîr-i zerre-misâl [ve] şikeste-ahvâl” sözleriyle başlar ve Kanunî’nin övüldüğü kısa bir girişle devam eder. Farsça-Türkçe manzum ve mensur övgülerin ardından “Bu Mahfî du’âcunuz Gılânî” sözleriyle şair kendisini tanıtmaya, geçmişiyile ilgili bilgileri, belki de kendince en anlatılmaya değer olanları vermeye başlar. Mahfî, Gilan Şahı Muzaffer Han’ın¹⁵ şairi ve en yakınlarından biri olduğunu, onunla birlikte birçok sefere katıldığını; hatta seferlerde olup bitenleri Farsça ve manzum bir şekilde kaleme aldığını şu cümlelerle anlatır:¹⁶ “Pâdişâh-ı Gılân Sultân Muzaffer Hân hazretlerinin şâ’iridüm gice ve gündüz hizmetinde karîn-i makbûllerinden olup sa’âdetlü pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hazretleriyle diyâr-ı Karâgân’da mülâkî olduklarında bile idüm sefer-i Kızılbaş-ı şeyâtîn ile sefer-i Lâhecân ve sefer-i Mâzenderân beş ay on tokuz gün sefer-i deryâ-yı Kulzüm sefer-i Şîrvân hizmet-i şerîfnde bile idüm ne ki beyân-ı vâki’ idi zebân-ı Fârsîyle nazm iderdüm.” (3b).

Osmanlı’ya itaat ettiği için Muzaffer Şah’ın Şah Tahmasb tarafından hapse atıldığını ve şehit edildiğini; kendisinin de onun en yakınlarından biri olduğu için Sultan’la birlikte hapsedilip, Kızılbaşlardan türlü eziyetler gördüğünü “Sultân Muzaffer Hân-ı şecâ’at-şî’âr hazret-i Hudâvendigâr (...) hazretlerinin bârgâh-ı felek-iştibâhlarına ‘arz-ı bendegî [ve] inkıyâd eylediği sebebden ol zâlim-i kec-mezheb [ve] bî-dîn (...) başını kızıl kana gark ve cesedini âteş-i sûzâna hark idüp envâ’-ı ‘ukûbet ile şehid itdükde (...) ve’l-hâsıl bu bende-i hâksârı dahı merhûm ile bile mahbûs olup şâ’ir ve musâhibi olduğumçün envâ’-ı hakâret ve ezâ idüp” (3b-4a) sözleriyle vurgulayan Mahfî, Şah’ın elinden kurtularak bin bir zorlukla İstanbul’a geldiğini ve “âsitâne-i devlete ilticâ götürüp” (4b) Kanunî’ye sığındığını söyler. Mahfî, Kanunî’ye iltica ettikten sonra kendisine “vazîfe sadaka olunup” ihsanlarla karşılandığını belirtmeyi ihmal etmez (5a). Gece gündüz padişahın hizmetinde bulunduğunu ve duacısı olduğunu, içinde Kanunî’yi övdüğü kasidelerin, gazel ve rûbai gibi birçok nazım türünün yer aldığı oldukça hacimli bir divan tertip ettiğini ve bu divanın “bi’l-fi’l” elinde olduğunu bildiren Mahfî, Kanunî adına 7000 beyitlik bir “Şâh-nâme” kaleme aldığını, Budin, Temeşvar seferlerini ve Kızılbaşlarla yapılan çeşitli savaşları anlattığı eserlerinin varlığını “kendüm söyledüm dahı yazdum” (4b-5a) diyerek haber verir. Şair, bahsettiği eserlerin herkes tarafından beğenildiğini; yani “makbûl-i hâs u ‘âm” (5a) olduğunu vurgulayarak kendini kısaca tanıttığı giriş bölümünü sonlandırır.

¹⁴ Süleyman Solmaz, *age.*, s. 540.

¹⁵ Muzaffer Şah yani asıl adıyla Emir Dûbaç Han, İshakiyye sülalesinden Emir Hüsameddin’in oğlu olup 922-943/1516/1517-1536-1537 tarihleri arasında İran’ın kuzeyinde Hazar Denizi’nin güneyinde bulunan ve idare merkezi Reşt şehri olan Gilan’da hüküm sürmüştür. Şah İsmail’e itaat eden Emir Dûbaç bu nedenle Muzaffer Han lakabını almış ve Şah İsmail’in kız kardeşi Haneş Begüm ile evlendirilmiştir. Kanunî’nin İrakeyn Seferi sırasında Osmanlı ordusuna katılmıştır. Muzaffer Han hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.2., Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s. 167; Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 150; Abbas Kedyur, *Tarih-i Gilan*, Çaphane-i Ali, Tahran t.y., s. 70-71.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul’un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar*, c.2., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 350-351.

¹⁶ Makale boyunca *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî* den yapılacak alıntı ve aktarmalarda eserin Ali Emirî Tarih 1023 numarada kayıtlı nüshasının varak numaraları () içinde verilecektir. Eserin genelindeki bilgilerin özetlendiği kısımlarda varak numaraları belirtilmemiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Bu kısımlardaki en dikkat çekici özellik şairin, geçmişini ayrıntılı olarak vermeden Muzaffer Han'ın şairi olduğu ve birçok kişinin beğendiği eserler kaleme aldığı gibi belli noktalara odaklanmasıdır. Eserin ilerleyen kısımlarında da bu özelliklerin şair tarafından tekrar tekrar vurgulandığı görülür. Mahfi büyük ihtimalle, geçmişte bir sultanın en yakın dostlarından ve ilgi gören şairlerinden biri olmak gibi yüksek ve saygın bir mevkideyken şu an içinde bulunduğu durumdan, aynı ilgiyi görememekten dolayı üzülmede, acı çekmekte, geçmiş yaşamına ve vatanına özlem duymaktadır. Bu kısımda araya serpiştirdiği manzumelerle de nasıl bir ruh hâli içinde olduğunu açıkça gözler önüne serer. Bu manzumelerden birinde “Şâ'ir-i merhûm Muzaffer Hân idün sen Mahfiyâ” (4b) sözleriyle kendisine seslenen, bir anlamda başına gelenleri sorgulayan, düştüğü duruma içerleyen Mahfi vefasız feleğin kendisini gurbete düşürdüğünü ve bu nedenle çok acı çektiğini anlatır.

Giriş bölümünün ardından Mahfi “Hâliyâ yigirmi yıldan mütecâvizdür ki İslâmbol'da sâkin olup” (5b) sözleriyle şimdiki zamana döner ve eserin yazılış sebebi olan olaylar zincirini kimi olayları yer yer tekrar ederek oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatmaya başlar. Eser boyunca çeşitli vesilelerle tekrar tekrar anlatılan olayların Mahfi'nin ruh dünyası üzerinde en çok etki bırakan olaylar olduğu söylenebilir. Mahfi, özellikle kendisine hangi konularda, kimlerin haksızlık yaptığını ve bu kişilerin çevreleri tarafından ne gibi olumsuz özellikleriyle tanındığını açıklarken, kendisine yapılanları bir türlü hazmedemeyen; olanları okuyucunun hafızasına kazımak ve kendisine kötülük yapanlardan kalemiyle intikam almak isteyen bir şair izlenimi uyandırır.

Söylediğine göre Mahfi, İstanbul'da yaşlı bir kadından satın aldığı harap hâldeki bir arsayı mamur etmiş; evler dükkânlar kurmuştur ve kendisi de uzun süredir burada oturmaktadır. Eski saray ağalarından “Frenk dimekle ma'rûf” (6a) Ali Ağa, kemhacı dergâhı için yere ihtiyaç duyunca Mahfi'den arsasının bir kısmını ister. Mahfi, evine zarar geleceği gerekçesiyle bu isteği reddedince Frenk Ali Ağa şaire düşman olur. Mahfi'nin ifadesiyle “her şehirde cerâyimi sicillâtlarda mastûr” ve “niçe yalan şehâdeti kabâhati cümle 'âleme agalara ve paşalara bile zâhir ol[an]” (6a) Kalpazan Sadî adında bir imamı ve Mahfi'nin geçmişte de arasının bozuk olduğu Kızılbaşları da yanına alan Ali Ağa ve yandaşlarıyla şairin yıllar süren mücadelesi böylece başlamış olur. Mahfi; evini, malını, mülkünü “burası vakfdir” diye gasp eden, tapusunu elinden alan, karısını bile kandırarak yalancı şahitlik yaptıran, kendisini hapsedirip dövdüren ve buna benzer maddi manevi türlü eziyetler eden kişileri kadından sadrazama varıncaya kadar birçok devlet adamına şikâyet ettiğini, defalarca “Arz-ı hâl” kaleme alarak Kanunî'ye ulaştırmaya çalıştığını; fakat her seferinde engellendiğini belirtir. Frenk Ali Ağa ve yandaşlarının kendisine karşı düşmanlıklarının, eziyetlerinin günden güne arttığını söyleyen Mahfi, bu düşmanlığa neden olduğunu düşündüğü diğer olayları, bu kişileri şikâyet etmek için kimlere başvurduğunu ve nasıl cevaplar aldığı eserinin gövde bölümünde ayrıntılı olarak anlatır. Şeriata ve Kanunî'nin emirlerine karşı gelindiğini, olanlardan sultanın haberi olmadığını vurgulayan şair, eser boyunca çeşitli vesilelerle Kanunî'yi över, kendisini içinde bulunduğu durumdan kurtarması için yalvarır. Mahfi “İntikâm ile hakkum al ey şeh-i bâ-'adl ü dâd” (15a) sözleriyle hakkının yanı sıra intikamının da alınmasını istediğini bildirir. Şair, Kanunî'ye hitaben yazdığı bir manzumede sultana şöyle seslenir:

Ey Süleymân-menzilet Sultân Süleymânım meded

Şark u garbun pâdişâhı zill-ı Rahmânım meded (37b)

Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî'nin gövde kısmında Mahfi, sadece başına gelen olayları sıralamakla kalmaz, bu olaylardan ruhsal olarak nasıl etkilendiğini kimi zaman kendisiyle kimi zaman da okuyucu/sultan ile sohbet havasında ayrıntılı olarak anlatır. Ne kadar çaresiz ve yalnız olduğunu her fırsatta dile getiren şair “Ben bî-günâham ey pâdişâh” (10b) sözleriyle masumiyetini kanıtlamaya çalışır. Mahfi, kendini tanıttığı giriş bölümünde İstanbul'a gelişini anlattığı kısımda vatanından ayrılmanın kendisinde nasıl bir etki bıraktığını okuyucuya şu beyitle aktarır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Eyledi ser-geşte vü düşdüm vatandan ben cüdâ

Kimse yâ Rab olmasun yâr u diyârından cüdâ (4b)

Benzer şekilde Mahfî başına gelenlerden dolayı kendini çaresiz, güçsüz ve yapayalnız hissettiği bir anda tek dostu olduğunu düşündüğü Allah'a yalvarırken şöyle der:

Bu 'âcizlere sensin ey dest-gîr

Ki Mahfî durur bî-kes ü hem fakîr (9b)

Mahfî eser boyunca ruh dünyasında yaşadıklarını anlatmanın yanı sıra kimi zaman okuyucuyu fiziksel acısına da ortak eder. Canlı tasvirleriyle, yaşadıklarını okuyucuların gözleri önünde canlandırmalarını kolaylaştırır. Bu yöntemle kendini Mahfî'nin yerine koyan ve onunla duygusal bir yakınlık kuran okuyucunun, onun masumiyetine ve diğerlerinin zalimliğine inanması elbette çok daha kolay olacaktır. Düşmanları tarafından değnek cezasına çarptırılan Mahfî, bu sahneyi şöyle anlatır:

Darb-ı değnek cânuma kâr idüp itdükçe figân

Gözlerümden eşk-i gülgün her taraf oldu revân (12b)

Hâlûme kâfir müselmân cümle kan aklar bana

Zulm olupdur pâdişâhum ins [ü] cânın aklar bana (12b)

Şair, değnek darbeleri nedeniyle "tokuz ay on üç gün yigirmi bir sa'ât ile altmış derece hasta yatdum" (11b) diyerek fiziksel olarak çektiği acıyı belki sözlerine biraz da abartı katarak gözler önüne serer.

Mahfî'nin eserin gövde bölümüne kimi yerlere düşmanlarını isimlerini açık açık vererek verdiği mensur ya da manzum bölümler de eklediği görülür. Bu kısımlar ve şairin ruh hâli oldukça dikkat çekicidir. Mahfî, düşmanlarını ifşa ettiği kısımlarla bir bakıma onlardan intikam almaya çalışıyor ve isimlerinin kayıtlara bu şekilde geçmesini istiyor gibidir. Aynı şekilde Mahfî yaşadığı olaylar esnasında sadece kendisine kötülük değil, yardım eden şahısların da adlarını bir bir sayar ve bir anlamda onlara da minnet borcunu ödemiş olur. Eserde çok fazla yer tutan bu gibi bölümlere şu beyit örnek verilebilir:

Âh kim dermânda kaldum bir imâm eyledi âl

Kalpazan Sa'dî dimekle ma'rûfdur ol bed-fi'âl¹⁷ (31a)

Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî'de manzum-mensur karışık yazılmış birçok eserde olduğu gibi, mensur kısımların manzumelerden önce ya da sonra olayların açıklanması/özetlenmesi için kullanıldığı görülür. Bu bölümlerde Mahfî, manzum parçaları birçok şair gibi duygularını daha etkili bir şekilde aktarmak ve okuyucu açısından monotonluğu kırmak gibi amaçlarla kullanır. Fakat *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî* ayrıntılı olarak incelendiğinde birçok yerde mensur açıklamalar yapılmaksızın sayfalar boyunca olayların genellikle mesnevi nazım şekliyle aktarılmaya devam edildiği de göze çarpar. Yani manzum bölümlerin olayların aktarılmasında/açıklanmasında en az mensur bölümler kadar işlevsel olduğu söylenebilir. Özellikle Mahfî ile birlikte okuyucu için de heyecan verici, ilginç veya üzücü gelişmelerin olduğu kısımlar daha ziyade manzum parçalarla resmedilir.

¹⁷ Bu mısra da vezin aksamaktadır.

Manzum kısımların bir diğer dikkat çekici özelliği de Mahfi'nin, anadili Farsçayı yoğun ve etkin bir şekilde kullanmasıdır. Mahfi, kendisine haksızlık yapanları yermek, ifşa etmek için ya da olaylardan ruhsal olarak nasıl etkilendiğini anlatmak istediğinde çoğunlukla tamamı veya bir kısmı Farsça olan manzumelere yer verir. Bu konu ayrıca incelenmeye değerdir.

Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî, Mahfi'nin kişisel tarihine ışık tutmasının yanı sıra devlet kurumlarının ve himaye sisteminin işleyişi, İstanbul'un tarihi, on altıncı yüzyıl Osmanlısında sosyal ve gündelik hayat ve benzeri birçok konu hakkında tarih kitaplarında karşılaşılamayacak öznel bilgileri barındırdığı için Osmanlı tarihi açısından da ilginç bir eserdir. Özellikle gövde bölümünde Mahfi bir yandan kendi başından geçen olayları ve ruh durumunu anlatırken; yani kendi tarihini yazarken diğer yandan da on altıncı yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun ve İstanbul'unun bir bakıma kendi gözünden bir fotoğrafını da çekmiş olur. Mesela düşmanları tarafından hapsedildiği zindandan bahsettiği bir bölümde "Kâfirler ile habs eylediler dahı iki ayaguma kâdîne urdılar" (33b) diyen Mahfi, kâfirlerin bile tek ayağına zincir vurulurken bir Müslüman'ın iki ayağının zincirlenmesine ve kâfirlerle aynı yere hapsedilmesine kendi ifadesiyle "ta'accüb" eder. İlk bakışta bu sözlerle kendi hâlini/duygularını/şaşkınlığını aktaran şair bunun yanı sıra okuyucuya Osmanlı'da o dönemde suçluların cezalandırılmasında ne gibi kural ve uygulamaların geçerli olduğunun ipuçlarını da verir.

Bu fotoğraftan farklı bir kare daha Mahfi'nin, düşmanlarıyla arasının açılmasına sebep olan arsa davasının nasıl ilerlediğini anlattığı bir bölümde göze çarpar. Davaya ilk olarak kazasker huzurunda başladığını, tapuyu gören kazaskerin yirmi yıldan eski bir mesele olduğu için "Bu yigirmi yıldan mütecâviz olmuş kazıyyedür emr-i hümâyûnsuz ben bunu dinlemezem" (28b-29a) diyerek kendisini kadıya yönlendirdiğini belirten Mahfi, sırasıyla benzer gerekçelerle "Emr-i hümâyûnsuz dinlemek câyiz degüldür" (29b) diye davayı görmeyi reddeden kadı ve şeyhülislamın huzuruna gönderilir. Neticede dava bir türlü sonuçlanamaz. Bu kısımlarda Mahfi'nin başına gelenleri, nasıl zorluklarla mücadele ettiğini, neler hissettiğini, düşmanlarının ne gibi hilelere başvurduğunu ve şairin çaresizliğini gören okuyucunun gözünde, bir yandan Osmanlı devlet kurumlarının işleyişi ve dava usulleri ile ilgili bir resim de çizilmiş olur. Eserin gövde kısmında bunlara benzer birçok fotoğraf karesi ve ilginç ayrıntı yer almaktadır.

Başına gelen bu olayların şairin duygu dünyasında yarattığı çalkantıların ayrıntılı olarak anlatıldığı gövde bölümünün ardından Mahfi "Tevkî-i be-'inâyât-ı hazret-i Hudâvendigâr-ı 'âlemiyân budur ki" (42a) sözleriyle başlayarak Kanunî'ye seslenir ve taleplerini uzun uzun sıralar (42a-42b). Bu kısımda Mahfi, elinden zorla alınan tapusunun ve bunu alanların bulunmasını, düşmanları tarafından "taş ile okut[ularak] isti'mâlden kal[an]" yani işlemez hâle getirilen parmağının hakkının alınması için "emr-i şerîf" yollanmasını, evini işgal eden "nâmahrem"lerin çıkarılmasını, hasar verilen binaların yerine yenilerinin yapılmasını, "Şer'î da'vâ varsa emr-i pâdişâh ile şâhid-i 'âdil getir[ülerek] meclis-i şer'de" davasının görülmesini ve her kim haklıysa hakkının "sâbit ü zâhir" olmasını istediğini vurgular. Mahfi, taleplerini sıralamanın ardından sırasıyla Kanunî'yi ve kendi meziyetlerini övdüğü, özellikle rûbai yazma konusunda ne kadar hünerli olduğunu vurguladığı ve Kanunî'nin devletinin devamı için dua ettiği manzumelerle eserini sonlandırır.

Ana hatlarıyla yukarıda anlatıldığı şekilde özetlenebilecek ve bölümlenebilecek *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî* hayalî, olağanüstü ya da soyut unsurların kullanılmadığı, şairin belli bir dönemde başından geçen kimi olayların kurmaca unsurlara yer verilmeksizin aktarıldığı, gerçeğe dayalı bir anlatıdır. Olayların bir hikâyeye örgüsü içinde kurmaca unsurlarla zenginleştirilerek anlatılmaması bir bakıma şairin bu eseri kaleme almaktaki öncelikli amacını da göstermektedir. Mahfi'nin öncelikli amacı şairlik yeteneğini sergilemek ya da bir hikâyeye anlatmaktan çok; gerçeği, kendi gerçeğini, başından geçenleri, uğradığı haksızlıkları anlatmak, bunlara neden olan kişileri ifşa

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

etmek, masumiyetini kanıtlamak ve hakkını almaktır. Fakat şunu belirtmek gerekir ki Zehra Toska'nın "19. Yüzyılda Yaşamış Bir Paşazadenin Sergüzeşt-i Mehmet Rıfat ve *Efsâne-i İbret*" adlı makalesinde vurguladığı üzere, "Sözden yazıya geçen her anlatının ve hatta sözlü anlatıların da bir kurmaca olduğu ve gerçeğin yazarın/şairin perspektifinden sunulduğu göz ardı edilemez. Yani gerçeğe, gerçeğin anlatılmasında bir fark vardır."¹⁸ Bu açıdan düşünüldüğünde hemen hemen tüm metin boyunca olayların ben anlatıcı ağzından, Mahfi-i Gilanî'nin bakış açısı, değerlendirmeleri ve yorumlarıyla aktarıldığı *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*'de de bu anlamda bir kurgunun varlığı inkâr edilemez. Otobiyografik öğeler içeren her anlatıda olduğu gibi bu eserde de gerçeğin birebir anlatıldığını söylemek mümkün değildir. Şairin belki de kimi zaman kendini haklı çıkarmak, mağduriyetini daha etkili bir şekilde anlatmak, okuyucuyu masumiyetine inandırmak gibi sebeplerle bazı yerlerde abartıya başvurduğu, kimi yerlerde olayları ruhsal durumuna göre olduğundan farklı değerlendirdiği; yani bir bakıma yaşadıklarını tekrar kurguladığı düşünülebilir.

Otobiyografik öğeler içeren anlatılardan bahsederken şunu özellikle vurgulamak gerekir ki "Eski Türk edebiyatında şair ve yazarların eserlerinde kendi hayat hikâyelerine, seyahat ettikleri yerler ve buralarda karşılaştıkları olaylarla ilgili şahsi gözlemlerine yer verdikleri kısımlar vardır. (...) Fakat bunlar her ne kadar yazarları hakkında biyografik bilgi sağlasalar da tek başına otobiyografik eser niteliği taşımazlar."¹⁹ *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî* ise sadece belli bir bölümünde değil, tamamında Mahfi-i Gilanî'nin hayatına, en azından hayatının bir döneminde yaşadıklarına dair bilgi barındırması, anlatılanların gerçek olaylara dayanması ve olayların ben anlatıcının; yani olayları yaşayan kişinin anlatımıyla aktarılması gibi özellikleri bakımından otobiyografik bir eser olarak adlandırılabilir.

En genel anlamda otobiyografik bir eser olarak adlandırılabilir *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*'nin, daha ayrıntılı bir inceleme yapıldığında farklı isimlerle anılan kimi anlatılarla ilişki içinde olduğu görülür. Mesela eser, birinci tekil bir anlatı olması, kurmaca unsurlara yer verilmemesi, şairin hayatının tamamı hakkında olmasa da belli bir dönemde, aşağı yukarı 7-8 yıllık bir süre zarfında başından geçen olayları içermesi, yazılış amacının hikâye anlatmaktan çok, bir haksızlığı ya da mağduriyeti ifşa etmek olması gibi temel özellikleri bakımından Zehra Toska'nın ve benzer bir şekilde Haluk Gökalp'in yaptığı sınıflamaya göre kurmaca olmayan sergüzeşt-nâmelerle büyük bir benzerlik gösterir. Zira Zehra Toska sergüzeşt-nâmeleri konu bakımından "Aşk macerası anlatanlarla anlatmayanlar"²⁰ olmak üzere başlıca iki grup altında toplar. "Aşk konusunun işlendiği sergüzeştlerin diğer aşk konulu mesnevilerden bir farkı yoktur. Bunlar sadece birinci şahıs ağzından yazılmış olmaları ve gerçeklik iddiaları taşımalarıyla onlardan ayrılırlar; yoksa onlar da birer hikâyedir"²¹ diyen Toska, aşk macerası anlatmayan sergüzeştlerin toplandığı ikinci gruptaki eserlerin genel olarak "Bir yolculuk sırasında yaşanan sıra dışı olayları ya da bir mağduriyeti, haksızlığı, bunlara neden olan olayları ve kişileri ifşa etmek amacıyla yazılmış oldukları[nı]"²² belirtir.

Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler başlıklı çalışmada sergüzeşt-nâmeleri "Şairlerin başlarından geçen hadiseleri ve bu hadiselerden kaynaklanan duygu ve düşüncelerini -doğrudan ya da kurmaca unsurlarla zenginleştirerek- kendi dillerinden anlattıkları eserlerdir."²³ şeklinde tanımlayan Haluk Gökalp ise Zehra Toska'nın sınıflamasına benzer bir şekilde sergüzeşt-nâmeleri "Kurmaca Sergüzeşt-nâmeler" ve "Hatıralar" olmak üzere iki başlık

¹⁸Zehra Toska, "19. Yüzyılda Yaşamış Bir Paşazadenin Sergüzeşt-i Mehmet Rıfat ve *Efsâne-i İbret*", *Edebiyat ve Dil Yazıları, Mustafa İsen'e Armağan*, Ayşenur Külahioğlu İslam ve Süer Eker (ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2007, s. 514.

¹⁹ *Agm.*, s. 511.

²⁰ *Agm.*, s. 512.

²¹ *Agm.*, s. 512.

²² *Agm.*, s. 514.

²³ Haluk Gökalp, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*, Kitabevi, İstanbul 2009, s. 2.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

altında toplar ve “Hatıralar” başlığında değerlendirilebilecek eserleri şairin hayatının tamamının ya da bir kısmının konu edinilmesi bakımından “Şairlerin Hayat Hikâyelerini Ele Alanlar” ve “Bir Dönemi ya da Bir Hâdiseyi Elen Alanlar” olmak üzere gruplandırır.²⁴ Zehra Toska ve Haluk Gökalp’in tespit ve tanımlamaları göz önünde bulundurulduğunda *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*’nin makale boyunca anlatılan özellikleri ve konusu bakımından kurmaca olmayan sergüzeştnamelele birçok ortak özelliğe sahip olduğu söylenebilir.

Öte yandan, makalenin önceki kısımlarında bahsedildiği üzere *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*, Mahfî’nin duygu dünyasına tesir eden olayların, şairin bu olaylardan ruhsal ve fiziksel olarak nasıl etkilendiğinin gerek manzum gerek mensur bir şekilde, kimi zaman kendiyile kimi zaman okuyucuyla sohbet/dertleşme havasında, gerçek olaylara dayandırılarak anlatılması bakımından Ali Emre Özyıldırım’ın aşağıda verilen tespitiyle örtüşür bir şekilde “Hasbihâl” olarak nitelenebilir. Ali Emre Özyıldırım “hasbihâl”le ilgili şunları söylemektedir: “Şairin ser/başından geçen herhangi bir ‘vaka’nın veya vakaların anlatıldığı her eser sergüzeşt iken, ancak şairin ruhi durumu üzerinde etkisi olan ‘vaka’ların ön plana çıktığı eserlerin hasbihâl olarak nitelenmesi söz konusudur.”²⁵ Aynı zamanda *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*, daha önce bölümlemesi verildiği üzere, sunulduğu makamın/kişinin belirtildiği ve şairin kendisini kısaca tanıttığı giriş bölümü, meselenin anlatıldığı gövde bölümü, isteklerin sıralandığı, dua edilen sonuç bölümüyle biçimsel olarak ve bir şey talep etmek amacıyla yazılmış olması sebebiyle amaç bakımından bir dilekçeden/arz-ı hâlden de farklı değildir.

Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî, farklı adlarla anılan ve yukarıda sadece birkaç örneği verilen anlatıların aslında ne kadar ortak özellikler taşıdığını, kesin çizgilerle birbirinden ayrılmasının ne kadar zor olduğunu gösteren örneklerden biridir. Bu tip metinlerin biçim, konu, içerik ya da üslup açısından ayırt edici özelliklerinin olup olmadığı ve eğer varsa bu özelliklerin neler olabileceği konusunda çalışma ve tartışmalar devam ederken *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*, kurmaca olan eserleri şimdilik ayrı tutarsak, konu ve içerik bakımından ortak özelliklere sahip olan; yani şairin başından geçen gerçek olaylara dayanan birinci tekil anlatıların “Otobiyografik Anlatılar” gibi bir üst başlık altında toplanması mümkün müdür? sorusunu da akla getirir. Bu soruya bir cevap bulmak amacıyla son olarak *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*’nin başlığıyla ilgili bazı tespitler üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Yazının başlarında da vurgulandığı üzere, eserin Mahfî-i Gilanî tarafından konulmuş bir başlığı yoktur. Buna rağmen nüshanın ön kapağının iç kısmına müstensihinkinden farklı bir yazı çeşidiyle ve büyük ihtimalle eserin yazıldığı tarihten birkaç yüzyıl sonra, en azından geleceğe bizim şu an durduğumuz noktadan daha yakın olan biri tarafından kaydedilen “Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî” başlığı ve başlığın alt kısmına eklenen “Gılân pâdişâhı Muzaffer Hân’un şâ’iri Mahfî nâm bir kimesnenün kendi hakkında yazdığı terceme-i ahvâl” notu ne anlama gelmekte, ne gibi yorumları mümkün kılmaktadır?

Bu noktada Ali Emre Özyıldırım’ın “hasbihâl” ve “sergüzeşt” kelimelerinin kullanımına dair bir tespitini anmakta fayda vardır. Ali Emre Özyıldırım “Sergüzeşt-nâmeler Üzerine Hasbihâl veya Hasbihâlin Sergüzeşt-i” adlı makalesinde şöyle der: “Şairlerin aynı eser için iki farklı niteleme kullanması ‘hasbihâl’ ve ‘sergüzeşt’ kelimelerini müstakil birer ‘tür’ adı olarak düşündüğümüzde çelişki veya problem olarak görülebilir. Hâlbuki bu durum, söz konusu iki kelimeyi bizim düşündüğümüz anlamda bir edebî terim olarak kullanmayan divan şairleri için asla bir çelişki değildir. Çünkü ser-güzeşt kelimesinin ‘baştan geçen olay, macera’ anlamında hikâyedeki olaylar zincirinin yaşanmışlığına, ‘hasbihâl’in ise anlatılan olayın şairin ruhsal durumuyla olan

²⁴ Age., s. 3-5.

²⁵ Ali Emre Özyıldırım, “Sergüzeşt-nâmeler Üzerine Hasbihâl veya Hasbihâlin Sergüzeşt-i”, *Nazımdan Nesire Edebi Türler: 25 Nisan 2008 Bildiriler*, (haz.) Hatice Aynur vd., Turkuaz Yayınları, İstanbul 2009, s. 138.

bağlantısına gönderme yapan ve birbirini tamamlayan iki farklı anlam taşıdığı bu kelimelerin geçtiği yerler dikkatlice incelendiğinde açıkça görülmektedir.”²⁶.

Elimizdeki esere sonradan eklenen “Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilânî” başlığı bu açıdan değerlendirildiğinde benzer bir çıkarım yapmak mümkündür. Mahfi’nin eser boyunca “sergüzeşt” kelimesini hiç kullanmamasına, eserinden bahsederken “arz-ı hâl”, “arz-ı ahvâl” ya da “arz” ifadelerini seçmesine rağmen, şairin yazdıklarını sonradan okuyan ve daha önce de belirtildiği gibi geleneğin içinden gelen birisi tarafından eser, aynı anda hem “arz-ı hâl” hem de “sergüzeşt” olarak nitelenmiştir. Yani gelenek bu iki kelimeyi “edebî terim” ya da “müstakil birer tür adı olarak” kullanmamaktadır. Belki de başlıkta kullanılan “sergüzeşt” kelimesiyle eserde anlatılanların şairin başından geçen gerçek olaylara dayandığına gönderme yapılmış olur. Benzer şekilde “arz-ı hâl” kelimesinin sözlük anlamı olan “hâlini/durumunu bildirmek” dikkate alındığında başlıkta “sergüzeşt”le birlikte bu ifadenin kullanılması, şairin eser boyunca, yaşadığı olayların yanı sıra içinde bulunduğu ruhsal durumu da anlatmasına bağlanabilir. Öte yandan “arz-ı hâl” kelimesiyle eserin yapısal olarak bir dilekçeyi andırması, sultandan bir talepte bulunma amacıyla yazılmış olması gibi özelliklerinin işaret edilmiş olabileceğini de düşünmek mümkündür. Başlıktaki bu iki kelimenin Ali Emre Özyıldırım’ın ifadesiyle “birbirini tamamlayan iki farklı anlam” taşıdığı söylenebilir. Esere başlık koyarken; yani biçim, içerik, üslup ya da konu bakımından eserin sınırlarını çizerken “arz-ı hâl” ve “sergüzeşt” kelimelerini kullanan gelenek, onu daha genel bir anlamda tanımlamak için “Kendi hakkında yazdığı terceme-i ahvâl” ifadesini; yani günümüzdeki karşılığı otobiyografi olan daha kapsayıcı bir ifadeyi tercih etmiş, böylece “birbirini tamamlayan iki farklı anlam taşı[yan] bu iki kelimeyi” bir üst başlık altında toplamıştır. Geleneğin bu tanımlamasının yukarıda sorulan bu tür eserlerin “Otobiyoğrafik Anlatılar” üst başlığı altında toplanması mümkün müdür sorusuna olumlu bir cevap olduğu düşünülebilir.

Sonuç

Görüldüğü üzere *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*, Mahfi’nin kendi anlatımıyla kişisel tarihini içeren, gerçeklere dayalı birinci tekil bir anlatı olduğu için otobiyoğrafik bir eser olarak; on altıncı yüzyıl Osmanlı tarihine ve İstanbul’a dair resimleri barındırması nedeniyle tarihsel olarak ve tür tartışmalarına ışık tutabilecek kimi ipuçlarını içermesi nedeniyle literatür açısından önemli ve ilginç bir eserdir.

Makale boyunca *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*’nin yukarıda bahsedilen özelliklerine dikkat çekilmeye ve benzeri eserler arasındaki yeri sorgulanmaya çalışılmıştır. Fakat şunu belirtmek gerekir ki tek bir eserden ve onun içerdiği ipuçlarından yola çıkarak tartışmaya açılan sorulara, en azından bu makale kapsamında, kesin cevaplar vermek mümkün görünmemektedir. Burada işaret edilen meselelerin bir sonuca bağlanması için daha ayrıntılı ve kapsamlı çalışmaların yapılması gerektiğinin bilincinde olarak *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî* bu yoldaki incelemelerde başvurulabilecek örneklerden biri olarak düşünülmelidir.

KAYNAKÇA

- DANIŞMEND İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.
- GÖKALP Haluk, *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*, Kitabevi, İstanbul 2009.
- GÜLEÇ İsmail, “Gelibolulu Musluhiddin Sürurî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü’l-Maârif İsimli Eseri”, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies* XXI (2001): s. 211-236.

²⁶ Agm., s. 138.

- GÜNDÜZ Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-kütüb ve'l-Fünûn*, Hazırlayanlar: M. Şerefeddin Yaltkaya ve Kilisli Rif'at Bilge, MEB Matbaası, Ankara 1941.
- KEDYUR Abbas, *Tarih-i Gilan*, Çaphane-i Ali, Tahran (t.y.).
- Mahfî-i Gilanî, *Arz-ı Hâl ü Sergüzeşt-i Gilanî*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih 1023.
- ÖZYILDIRIM Ali Emre, "Sergüzeşt-nâmeler Üzerine Hasbihâl veya Hasbihâlin Sergüzeşti", *Nazımdan Nesire Edebî Türler: 25 Nisan 2008 Bildiriler*. Hazırlayanlar: Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2009: s. 134-165.
- SOLMAZ Süleyman, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı: İnceleme-Metin*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- TAŞKIN Gülşah, "Kanunî Döneminde "Mahfî" Bir Şair: Mahfî-i Gilanî ve *Bih-i Çinî* Tercümesi", *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (Sabahattin Küçük Armağanı), C. 7/3 Yaz 2012: s. 2423-2443.
- TOSKA Zehra, "19. Yüzyılda Yaşamış Bir Paşazadenin Sergüzeşti: Mehmet Rifat ve *Efsâne-i İbret*", *Edebiyat ve Dil Yazıları, Mustafa İsen'e Armağan*, Editörler: Ayşenur Külahlıoğlu İslam ve Süer Eker, Grafiker Yayınları, Ankara 2007: s. 511- 543.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006. *Sultan*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

